

перш за все священнослужителів та випускників духовних семінарій. Однак виявилось, що місця для шкіл були обрані ті, де розташовувалися церковно-парафіяльні школи, які й перейменовувалися в міністерсько-народні, а священників не лише не запрошували на вчительські посади, але і намагалися їх усунути. В деяких єпархіях церковно-парафіяльні школи взагалі відбиралися без пояснень. В Могилевській єпархії міністерськими чиновниками відчувалося в своє відомство стільки церковно-парафіяльних шкіл, на скільки це дозволяло робити фінансування. До того ж в місцевих консисторіях не велося жодної справи по переведенню шкіл з духовного відомства, тому єпархіальне керівництво не мало навіть інформації про кількість відібраних народних шкіл.

Контроль за викладанням Закону Божого та контроль за релігійно-моральним спрямуванням навчального процесу в духовних училищах покладалася на єпархіальних архієреїв; духовному керівництву надано право, за своїм розпорядженням відкривати та закривати впроваджені ним початкові училища, а особам духовного звання не заборонялося бути в школах не лише законоточителями, а й викладати інші предмети. Згодом Св. Синод видав більш докладне роз'яснення положень, наголошуючи на збереженні ролі православного духовенства в початковій освіті [12]. Стверджуючись в думці щодо важливості православного духовенства в справі народної освіти в 1879 році міністр народної освіти в своєму циркулярі підтвердив, що духовенство за своїм рівнем освіти і за своєю близькістю до народу, може надати науковому відомству важливу послугу і прийти на допомогу народній освіті як в урядових так і в громадських установах. Відповідно міністр запрошував управління навчальних округів, а також училищні ради, директорів та інспекторів народних училищ поцікавитися про участь єпархіального духовенства в шкільній освіті та сприяти розвитку народу [8, С.102].

Вбивство Олександра II 1 березня 1881 року змусило уряд Олександра III посилити самодержавно-охоронну політику. Перш за все це стосувалося просвітництва. Але суспільство було незадоволене таким розвитком подій. В таких умовах Св. Синод акцентував увагу на тому, що просвітництво народу в нероздільному зв'язку з Церквою набуває важливого значення, оскільки через ігнорування релігії, суспільством поширюються вільнодумство та духовне відступництво. Відповідно, Комітет міністрів виніс рішення – духовно-моральний розвиток суспільства є наріжним каменем всього державного ладу Росії і не може бути досягнутим без надання духовенству переважаючої участі у віданні народними школами.

В той же час при Синоді була відкрита особлива комісія під керівництвом архієпископа Варшавського Леонтія. Був розроблений новий проект положення про церковно-парафіяльні школи. Крім висвітлення значень цих шкіл, в ньому вказувалися заходи по забезпеченню за духовенством належного впливу на народні школи світського відомства та заходи на користь просвітництва народу в душі церковності. Церковно-парафіяльні школи повинні були стати самостійними установами тісно пов'язаними з Церквою. З ними передбачалося пов'язати невеликі сільські школи грамоти, залучивши до турботи про ці установи місцеві церковні опікунства та окремих осіб, сприяти заохоченню осіб, які допомагали церковно-парафіяльним школам [13, С. 48].

Таким чином можна говорити, що політика уряду в сфері народної початкової освіти в 60-70-х роках XIX ст. мала нестійкий характер та підпадала під загальний вплив змін в політичній ситуації країни. В ході загальнодержавних реформ доступ до освітньої діяльності отримали професійні педагоги та діячі культури. Ліберально налаштовані кола вбачали в діяльності Православної Церкви, в сфері освіти, перепону на шляху до реформування цієї галузі. Тому, на той час, духовенство залишилося на одинці в церковно-шкільній справі, без матеріальних засобів до існування та належної державної підтримки.

1. Вахтеров В.П. Условия распространения образования в народе / В. Вахтеров – М., 1895; Чарнолуцкий В.И. Народное образование в России / В. Чарнолуцкий – СПб, 1900; Чехов Н.В. Народное образование в России с 60-х годов XIX века / Н. Чехов – М., 1912.
2. Заметки о состоянии и нуждах церковно-приходских школ в Киевской епархии // КЕВ – 1862 – №10.
3. Земина М.Р., Кошман Л.В., Шульгин В.С. История русской культуры / М.Земина – М., 1990.
4. Історія релігій в Україні: Православ'я в Україні Т.3 / ред. А.Колодний – К.: Український центр духовної культури, 1999.
5. Лебединцев П. Открытие первой школы в Киевской губернии // Киевские епархиальные ведомости – 1864 – №12.
6. Положение о начальных народных училищах // ЯЕВ. – 1864, 19 декабря, Ч.офиц.
7. Положение о начальных народных училищах // ЯЕВ. – 1874, 23 января, Ч.офиц.
8. Преображенский И. Отечественная церковь по статистическим данным с 1840-41 по 1890-91 гг. / И. Преображенский – СПб.: типография Э.Аргольда, 236 с. – 1897.
9. Степаненко Г. Політика уряду і Св.Синоду та офіційні документи щодо участі українського православного духовенства у справі народної освіти (XIX – поч.ХХ ст.) / Ганна Степаненко // Історія релігій в Україні. Праці XI-ї Міжнародної наукової конференції (Львів 16-19 травня 2001р), Кн.1 – Львів: Логос – 2001, С.396-405.
10. Стельмах С.П. Політика самодержавія в області народного образования на Украине в 60-е – 90-е гг. XIX в. / С. Стельмах – Автореф. к.и.н. – К., 1991.
11. Указ его императорского величества "О преподавании священно- и церковнослужителей в сельских приходских училищах учения". – Б.м., 1805. – лист II.
12. Циркулярный указ Святейшего Синода от 10 октября 1874 г.
13. Яковлев А.И. Александр II и его эпоха. – М. 1992. – С. 39.

Надійшла до редколегії 27.01.10

О. Смержевська, канд. іст. наук

СВЯТИНИ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РІДНОВІРІВ (СУЧАСНИХ ЯЗИЧНИКІВ) В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

Висвітлено значення святинь в практичній діяльності рідновірських організацій в Україні.

Importance of holy practice of native faith organizations in Ukraine is highlighted.

Останні кілька десятиліть в західному світі простежується тенденція до відродження свого духовного коріння, в тому числі й через звернення до етнічних релігій. Це – своєрідний виклик глобалізаційним процесам і технократії. В Західній Європі течії, що відроджують й сповідують язичницьку релігію (етнічну релігійність), поширені в Австрії, Великобританії, Ісландії, Німеччині, Франції. Не зважаючи на те, що вони малочисельні, не мають значного політичного впливу, навіть не прагнуть до збільшення кількості своїх адептів і сфер поширен-

ня, висловлені ними ідеї, особливо на екологічну й патріотичну тематику, мають певний суспільний резонанс [25, с. 2]. На території колишнього СРСР рідновірські (язичницькі) громади діють в Білорусі, Вірменії, Естонії, Латвії, Литві, Росії. Набирає сили рідновірський рух і в Україні. Попри зростання зацікавленості дослідниками [3] рідновір'ям, цей релігійно-духовний феномен потребує постійного й неупередженого дослідження. В даній статті акцентовано увагу на святинях [26, с. 319] рідновірів України як важливій складовій в усвідомленні спо-

відниками язичницького світогляду свого духовного вибору та практичного втілення релігійних переконань.

Святині, окрім релігійного призначення, сприяють також комунікативним зв'язкам рідновірів, причетності їх до історії, міфології, язичницького світосприйняття й т. ін. Важливий також й ідеологічний аспект: "...з минулого часу в сьогодення переносяться відпрацьовані стереотипи, форми, методи, способи і прийоми мислення та відповідної йому діяльності. Результат виразно прочитується: ідея національного відродження, що охопила суспільство з 1989 року і зробила перший державотворчий крок, зустрілася з фактом "енергетичної кризи" в свідомості більшості українців". Така ситуація призвела, з точки зору рідновірів, до неспроможності українських громадян вибудувувати власну, національну державу, чому є кілька причин: відсутність філософського узагальнення української ідеї в XXI ст., відсутність єдиного духовного стержня в суспільстві, панування космополітичної (безнаціональної) ідеї, згубної для України, перервність й спотворення історичної пам'яті українців, перервність досвіду державотворення, психічна незацікавленість більшості громадян у державотворчості. Для розв'язання цих проблем необхідно звернутися до власної, незаангажованої чужорідними ідеологічними впливами, історії, історіографії, культури та "повернутися до свого, архетипного, призабутого, але ще не зовсім втраченого" [32, с. 4-5].

Язичницька релігія наших пращурів залишила свій слід не лише в обрядах, ритуалах, фольклорі, світогляді, але й у пам'ятках матеріальної культури:

- культові місця і святилища (капища, жертівні ями, городища-святилища, кам'яні ідоли язичницьких божеств); давні поховання; житлові споруди; керамічні вироби, а також інші речові пам'ятки, в яких відображена язичницька символіка.

Для сучасних язичників всі ці археологічні та історико-культурні пам'ятки мають особливе значення – символ святості рідної землі, неперервності духовних традицій та знань. Крім пам'яток матеріальної культури, сакрального значення в світорозумінні рідновірів набули й пам'ятки природи – гори, ріки, камені, дерева і навіть цілі регіони України [О.С. Фамінцин *ще наприкінці XIX ст. в своїй праці "Божества древних славян" вказував: "Найбільш поширеним було [у східних слов'ян – О.С.] очевидно, поклоніння божествам стихій, явищам природи, а саме: світилам небесним, вогню і воді, каменям і горам, деревам і гаям (і духам, які в них живуть)"; "Не можна не згадати ще про свідчення середньовічних мусульманських письменників про пошанування слов'янами (вірогідно, східними або балтійськими) сонця, небесних світил і вогню"*] [31, с. 363]. Для сучасних язичників сама рідна земля – священна. Священні також і місця, де збереглися в завуальованому вигляді згадки про язичницькі божества. Як стверджує одна з провідних діячів рідновірського руху в Україні, доктор філософських наук, професор Галина Лозко (духовне ім'я – Волхвіня Зореслава), "коли християнство винищило писемні пам'ятки наших Пращурів, то народ зберіг імена Богів у назвах поселень (місцевостей, де стояли храми), річок, гір, урочищ та ін. В Україні назви з коренем Свар- поширені на значній території: давнє городище Саварка, Свароме на Київщині, Саварка на р. Росі, Сваричів на Івано-Франківщині" [14, с. 15]. Священні також "історичні розкопки давніх храмів, автентичні статуї богів" [28, с. 105].

З релігійними уявленнями рідновірів пов'язана також і сакралізація деяких конкретних дерев. Це, безперечно, дуб – дерево Перуна. Дубу, як чоловічому символу, чоловічому началу, протиставляється [або доповнює

Його ? – О.С.] береза – жіночий символ [13, с. 17-20]. Наприклад, священним деревом для рідновірів є дуб в Рокитнянському районі Рівненської області [22], занесений до книги рекордів України як саме старе дерево – йому близько 1350 років (висота – 20 м, обхват – 8,5 м). За почесний вік його ще називають "деревом князя Ігора". Дуб лісники обнесли парканчиком з табличкою. В 1997 р. в урочищі, неподалік від дуба, відкрили жіночий монастир Іверської ікони Божої Матері. Черниці також з повагою ставляться до дуба: "Це – благодатне місце. Тут душа очищується, а дерева живить Божа Сила, – вважає матінка Миколая. Тому то дуб стільки часу росте й нічого йому не сталося" [16]. Надзвичайно пошанується в рідновірському середовищі також і "Запорізький Дуб" на вулиці Шушенській в Верхній Хортиці (сучасний правобережний район м. Запоріжжя), біля якого проводяться богослужіння "за духовну силу Природи, за Рід наш, за Україну". Вік дуба, за приблизними підрахунками, не менше 700 років, висота – 36 м, обхват – більше шести метрів. Це – один з найстаріших дубів в регіоні. На жаль, унікальна пам'ятка природи перебуває в важкому стані, дерево хворіє; спеціалісти навіть стверджують, що воно приречене на загибель із-за несприятливої екологічної обстановки [9]. В березні 2009 р. члени виконкому Запорізької міськради прийняли рішення передати історико-культурний комплекс "Запорізький Дуб" під опіку вихованців дитячо-юнацької школи народних бойових мистецтв "Спас". Вже 21 березня того ж року новопризначені опікуни провели акцію "Національна святиня "Запорізький Дуб"", прибрали територію від сміття, побілили старі дерева, висадили нові [27].

В рідновірській літературі неодноразово йдеться про святині. Насамперед, це – історико-культурний заповідник "Кам'яна Могила" (с. Терпіння Мелітопольського району Запорізької області), г. Богит (заповідник "Медобори", на кордоні Тернопільської і Хмельницької областей), о. Хортиця (м. Запоріжжя), гори Києва (Замкова, Щеквиця, Хоривиця), історико-культурний заповідник "Буша" (с. Буша Ямпільського району Вінницької області). До таких сакральних об'єктів належить й, безумовно, вірогідне місце загибелі князя Святослава Ігоревича.

Сакралізація тієї чи іншої природної пам'ятки або регіону України залежить, насамперед, від місця дислокації рідновірської організації, її центральних органів управління або місця появи перших громад даної організації. Наприклад, для представників Собору Рідної Української Віри (СРУВ) священна земля, серце України – Поділля (територія сучасних Вінницької, Хмельницької, Тернопільської, частини Івано-Франківської та Львівської областей, займає біля 61 тис. кв. км); Об'єднання рідновірів України (ОРУ) особливо шанує Київ; слов'янська духовна течія "Великий Вогонь" – Житомирщину тощо. Також кожна громада в своєму населеному пункті вшановує місця, пов'язані з язичницьким минулим нашого народу. Як правило, це гора (камінь), водойма (річка, озеро), дерево або ліс, гай. Окрім підтримання чистоти й порядку в цих місцях, вони використовуються ще й для проведення богослужбових практик. Наприклад, в травні 2008 р. на Савур-Могили (між селами Юліївна і Григоріївка, біля р. Конка в Запорізькій області) громадою "Древо" Руського Православного Кола (РПК) було створене святилище Перуна. В Запоріжжі 10-13 жовтня 2008 р. проходив XII Фестиваль козацьких бойових і традиційних мистецтв, під час якого група учасників здійснила автопоїздку до Кам'яної Могили. На її вершині біля жертівника віце-президент Всеукраїнської федерації "Спас" Костянтин Рижов оголосив про закриття фестивалю і початок підготовки до наступного. Також було проведено обряд "Славлення Богів" верховним волхвом РПК Світовитом Пашником

[24]. В "Зверненні І Форуму Українських Рідновірів" (Київ, 1 лютого 2003 р.) перераховано велику кількість святинь України, які одночасно є й святинами рідновірів. Серед них – не тільки історико-археологічні пам'ятки, але й літературні тексти, елементи традиційної української культури: петрогліфи Кам'яної Могили, "Велесова книга" [питання щодо її оригінальності й достовірності залишається відкритим в наукових колах – О.С.], острів Хортиця, трипільська археологічна культура, кургани-могили (серед них – Цегельня, Стоббувата Могила на Полтавщині, Висока Могила, Великоолександрівський курган в Херсонській області, курган Чауш в Одеській області та багато інших). [18]. Кургани, згідно рідновірівських переказів, "несуть інформацію про історію формування спільності арійських племен; формування ... святково-обрядових форм головних ведійських міфів, пізніше перенесених в Індію і записаних у безсмертних Ведах та інших індійських джерелах. Ці космогонічні міфи є архетипами індоєвропейської цивілізації..." [10, с. 11.]. Кургани, їхня структура, місце розташування та інші параметри, свідчать також про розвинутий культ пращурів, сформований поховально-поминальний обряд, складну систему календарних строків молінь і поминання померлих сородичів, обожествлення першопращурів, що переросло з часом в теологічну родову легенду про походження народу від богів (бога) [33, с. 30]. Територія сучасної України багата на такі давні пам'ятки, як кургани. Наприклад, тільки на території сучасного Дніпропетровська ще в ХІХ ст. була велика кількість курганів. На місці сучасної Національної гірничої академії, Соборної площі, на розі вул. Барикадної і проспекту Маркса досліджено більше 10 курганів. Курганні насипи ланцюгом розкинулися вздовж дніпровських берегів поблизу Мандриківки, Рибачого, Ігрени, сучасного житлового масиву Тополі, південного машинобудівного заводу, аеропорту. На території дніпропетровського аеропорту під час розкопок кургану Сторожова Могила археологом Олексієм Тереножкіним був вперше в Східній Європі знайдений 4-колесний візок (арба), що супроводжував поховання літнього чоловіка. Зображення таких візків є також на стінах Кам'яної Могили. Появу першого колісного транспорту спеціалісти пов'язують з населенням ямної культури (2-га пол. III тис. до н.е. – поч. II тис. до н.е.). На території Дніпропетровської, Запорізької, Донецької, Херсонської та інших суміжних областей зосереджені скіфські царські кургани, "піраміди степів": Мельгуновський курган (біля с. Кучерівка Кіровоградської обл.), Солоха (Велика Знаменка Запорізької обл.), Чортмлик (біля м. Нікополь Дніпропетровської обл.), Товста Могила (околиця м. Орджонікідзе Дніпропетровської обл.) та ін. За даними Донецької обласної державної земельної інспекції, відомі на сьогодні кургани області займають загалом біля 5 тис. гектарів плодючих земель. На території Луганської області, за різними оцінками, від 10 до 15 тис. курганів і могильників. Частина з них – на обліку в органах охорони культурної спадщини, частина – не внесена до реєстру. На території Запорізької області весною 2009 р. нараховувалося 6526 скіфських поховань, біля 70% з них – пошкоджені. Такий широкий ареал курганних пам'яток не має аналогів в світі; і його сміливо можна зараховувати до культурної спадщини всього людства. Скільки за роки СРСР, коли відбувалося інтенсивне розпайовування землі й її розорювання, було знищено курганів – невідомо. Вже в наші дні, в 2006 р. в регіонах були створені Державні земельні інспекції, співробітники яких провели паспортизацію всіх відомих об'єктів. В Донецькій області статус пам'яток національного значення отримали 19 курганів, місцевого – 1024! Дуже гостро стоїть проблема "чорних археологів", котрі шукають, насамперед, золоті вироби та прикраси (навіть в

курганах бронзової доби, де таких ніколи й не було!), завдаючи непоправної шкоди своїми варварськими "дослідженнями". Та "чорна археологія" – не єдина біда курганів України. Запізнена паспортизація об'єктів історико-культурної спадщини, недостатня дослідженість місцевості в попередні роки призводять до ситуації, коли вже на переданій й оброблюваній землі виявляють раніше невідомі й необстежені археологічні пам'ятки. Законодавчі ж норми в таких випадках не дають чітких відповідей для розв'язання проблеми [5].

Святинами для рідновірів, перерахованими в "Зверненні...", є також "відомі міста і царські кургани кіммерійців і скіфів ... Це 12 городищ легендарних скотів лісостепового Правобережжя, ... місто-держава Гелон (навколо с. Бельськ, на кордоні Полтавщини і Харківщини, ... кургани Зольний, Куль-Оба, Огуз, Солоха, Чортмлик Братолюбівський, Соколовська Могила. ... Кутареві Могили (біля с. Каїри між райцентрами Кахівка і Горностаївка, ... курган Циганча (поруч із згаданим вище Чаушем) – де простежено збереження кіммерійцями і скіфами ведичних традицій". До святинь України і рідновірів належать також Змієві вали, Кіммерійські вали (по обидва боки Керченської протоки); археологічні залишки міст грецьких поселенців – Сурож (Судак), Пантикапей, Херсонес, Неаполь, Танаїс, Тира, Ольвія. До святинь не тільки місцевого масштабу, а й загальнолюдської культурної спадщини залучені "більш пізні святині, починаючи з історичного центру міста Києва і до сучасних писанок, вишитих сорочок і т.ін.". В "Зверненні..." підкреслено, що "рідновіри не відмежовуються і від святинь християнської епохи. ... Нехай собі церква поважає Києво-Печерську лавру, Софійський собор, Видубицький монастир і т. ін. Але поважають їх також рідновіри – так як ще з дохристиянських часів на тих місцях стояли наші національні православні святилища. Дух пращурів звідти не пішов. Він з нами, на нашій святій Землі". Перелік святинь завершується "класичними творами: від Г. Сковороди і Т. Шевченка – до І. Франка, Лесі Українки, В. Шаяна і Л. Силенка". Сучасними святинами для рідновірів є "Герб, Прапор і Гімн України" [18]. В ще одному документі, "Зверненні до Президента України, Верховної Ради України та Уряду України про нагальну потребу відновлення історичної справедливості щодо рідної віри" також згадуються святині: "Сліди нашої традиції знаходимо: в пам'ятках Кам'яної Могили, скіфських курганах, капищах острова Хортиця і гори Богит (Тернопільщина), на Житомирщині і Полтавщині (Голунь), Вінниччині (Бушевське святилище) і в горах Карпат, в письмових текстах – давніх літописах, Вересовій Книзі, "Слові про похід Ігорів"; в усній традиції, фольклорних скарбниках народної пісні і казки..." [11]. Про святині йдеться і на сторінках друкованого органу ОРУ, в журналі "Сваро": гора в м. Києві Щекавиця, заповідник Медобори, гора Богит в Медоборах, о. Хортиця, кургани, Бушанський заповідник, Київські гори, Трипілля та ін. [2].

Однією із самих шанованих святинь є трипільська культура, насамперед її духовний і матеріальний спадок. Для рідновірів характерне обожествлення трипільської культури, сакралізація її як першооснови українського народу [хоча питання прямої лінії трипільці-слов'яни-українці у вітчизняній історичній науці викликає великі сумніви – О.С.] [8]. Представники рідновірівського руху активно займаються популяризацією Трипілля, зокрема, сайти практично всіх рідновірівських організацій і окремих громад, представлених в мережі Інтернет, рясніють інформацією про історію дослідження трипільської культури, розшифровки символів-візерунків, громадсько-культурний розвиток, релігійні уявлення, космогонію тощо. Наприклад, на сайті громади рідновірів "Трійця" (Київ) вказано, що наукові дослідження останніх 20-30 років дають підстави до того, що

"Шумеру, скоріше всього, найближчим часом доведеться потіснитися своїм першим місцем на користь Трипілля-Аратти" [21]. В с. Трипілля на Київщині працює приватний музей трипільської культури, де, окрім екскурсії, можна придбати відповідну літературу та сувенірну продукцію. Перелік святинь з систематизацією їх по регіонам і розповідями про них та фотографіями також зустрічаються на сайтах різноманітних рідновірських організацій. Детальний список розміщено на сайті РПК [24], на сайті Родового Вогнища Рідної Православної Віри (РВ РПВ) [23]. Серед святинь РПК історико-археологічні, природні пам'ятки: острови, озера, гори, дерева, кургани, населені пункти, могили козаків, давні святилища, капища і т.ін. Ареал святинь охоплює всю територію України, але переважна більшість зосереджена в Запорізькій та Дніпропетровській областях (місце дислокації переважної більшості громад РПК). Для послідовників РВ РПВ найбільшою святиною є гора Богит – унікальне геологічне утворення з неповторними ландшафтами, розташоване в Медоборах, які ще називають "Українською Швейцарією", "Подільськими Товтрами". Богит – одна з самих високих гір в Медоборах – 417 м. З Медоборами пов'язана велика кількість легенд, переказів, історичних фактів, в яких тісно переплелися народна фантазія та реальні події. В Медоборах знаходився один з найбільших язичницьких релігійно-культурних центрів в X–XIII ст. – Збручанський, основна частина якого була зосереджена на г. Богит. Центр складався з трьох городищ-святилищ: на г. Звенигора, на г. Говдя і на г. Богит. На г. Богит археологічна експедиція під керівництвом докторів історичних наук Ірини Русанової та Бориса Тимощука в першій половині 1980-х рр. зробила сенсаційне відкриття – віднайшли масивний кам'яний п'єдестал із заглибленням посередині, розміри якого точно співпадали з розмірами знаменитого Збручанського ідола, знайдено в 1848 р. [6]. На думку adeptів РВ РПВ, на Звенигорі (світ Яви) жили священнослужителі, на Говді (світ Нави) – характерники, які навчалися тут військовому ремеслу і захищали рідні землі, і Богит – територія богів, світ Прави. Навесні 2008 р. в 7 км від г. Богит РВ РПВ створило духовний центр "Родосвіт" в с. Раштивці Густинського р-ну Тернопільської обл. "для повноцінного навчання православних рідновірів і симпатиків Рідної Віри" [12]. Гора Богит припала до душі не лише рідновірам, але й різноманітним екстрасенсам, біоенергетикам, до того ж не лише з України, а й з Австрії, Німеччини, Швеції. Крім унікальної природи, кришталево чистого повітря, цілющої води з джерел, всі відзначають незвичайно позитивний енергетичний заряд цих місць. Місцеві ж жителі обходять гору стороною, стверджуючи, що там "блуд водить", тобто людина втрачає орієнтацію в часі і просторі.

До святинь всіх рідновірських організацій та громад належать також Кам'яна Могила, Хортиця, Тустань, Буша.

В 2008 р. Державний історико-археологічний заповідник "Кам'яна Могила" отримав статус національного [30]. На сьогодні Кам'яна Могила – це понад 60 гротів та печер, в яких збереглися тисячі петрогліфів. Не зважаючи на те, що дослідження проводяться майже 100 років, багато гротів і печер все ще засипані піском. При нинішньому стані пам'ятки подальшої розкопки можуть призвести до обвалів пісковика. В рідновірському середовищі надзвичайно популярні друковані праці Юрія Шилова, який багато років в своїх монографіях, художніх і публіцистичних творах, використовуючи результати власних археологічних досліджень та праці попередників і сучасників (Валентина Даниленка, Бориса Рибаківа, Лева Гумільова, Олега Трубачова, Миколи Чмихова, В'ячеслава Софронова, Бориса Михайлова, Анатолія Кифішина, Павла Тулаєва та ін.), а також посилаючись на "Велесову книгу", стверджує, що саме

на території сучасної України була винайдена писемність, до того ж саме на території України постала перша цивілізація, про що стверджують знахідки в Кам'яній Могили [34]. Дані ствердження "на ура" приймаються в колах рідновірів та симпатиків, хоча в науковому світі до них ставляться надзвичайно обережно. Адже подібні версії та теорії в корені змінюють погляди на розвиток людської цивілізації, тому й потребують надзвичайно ретельного й критичного аналізу, підтвердження або спростування. Істинність даних переконань може бути підтверджена або спростована тільки в результаті ретельних досліджень, порівняння їх і, звичайно, при державній зацікавленості та підтримці.

Державний історико-культурний заповідник "Хортиця" був створений 18 вересня 1965 р. Постановою Кабміну України від 6 квітня 1993 р. він отримав статус національного. На території заповідника – біля 40 пам'яток історії та архітектури. [17]. Хортиця не перестає дивувати своїми знахідками й відкриттями. Наприклад, літом 2008 р. група археологів розкопала на острові давню культурну споруду (більше 5000 тис. років). На думку дослідників, це святилище періоду міді. Як стверджує генеральний директор заповідника "Хортиця", археолог Максим Остапенко, територію Хортиці "можна вважати економічним і культурним центром Нижнього Подніпров'я періоду бронзи" [19]. Хортиця – ще й унікальна природна пам'ятка. "Україна в мініатюрі", є степ, лісостеп, гори, скелі...

Місто-фортеця Тустань (IX–XVI ст.) – єдина в Європі, збудована на каменях, скелі слугували стінами. Тустань була важливим стратегічним пунктом навів із Львовом, Перемишлем, Терембовою. На сьогодні Тустань – історико-культурний заповідник державного значення (від жовтня 1994 р.). Популярності серед туристів Тустань набула в останні кілька років, після того, як тут стали проводити Фестиваль української середньовічної культури "ТуСтань" [29]. Для рідновірів в Тустані, поблизу с. Урич на Львівщині, священними є також святилище-обсерваторія землеробського культу (ранній залізний вік). Учені віднайшли тут 270 петрогліфів із зображеннями тварин, людей, солярних символів.

Історико-культурний заповідник "Буша" створений за ініціативою місцевих органів влади 18 серпня 2000 р. На території заповідника (майже 7 тис. га) розміщені 4 пам'ятки археології (III тис. до н.е. – XII ст. н.е.), залишки фортеці і підземних ходів XVI–XVII ст., міська ратуша XVI ст., скельний храм з унікальним кам'яним рельєфом [20; 7]. Святиною для сучасних язичників є скельний храм, розташований на правому березі р. Бушанки (приток р. Дністер), приблизно на відстані 1 км від її злиття з р. Мурафою. Пам'ятку археології в 1883 р. виявив професор Володимир Антонович. Він також відкрив для наукової громадськості і рельєф на одній із стел храму, при вході. На кам'яній стелі зображено дерево без листя, на якому сидить пташка (півень – ?). Також є зображення оленя і людини, яка стоїть на колінах і тримає в руках чашу. Між людиною і оленем – надпис. Зверху – чотирикутник (ромб). Аналогів рельєфу більше ніде не віднайшли. Учені досі не дійшли єдиної думки щодо авторства рельєфу, символіки зображення, а також дати будівництва храму [4]. Рідновіри дотримуються думки, що храм і зображення – язичницькі. Посилаючись на дослідження, проведені в 1961 р. археологом Валентином Даниленком, рідновіри вважають, що храм присвячений Перуну і Хорсу, а загадкова людина, зображена на рельєфі – жрець Миробог. Також в деяких рідновірських організаціях прийнято вважати, що Миробог – ім'я не жреця, а божества. Відносно трактування інших зображень, то тут, з точки зору послідовників предківського світогляду, все надзвичайно просто: пояснити символи можуть тільки самі рідновіри, вста-

новивши зв'язок зі світом Богів (егрегором); дерево – символ життя, півень – світанку, сходу сонця, прямокутник-ромб – своєрідне вікно між світами, олень – тотемна тварина деяких слов'янських племен, людина – жрець, що здійснює жертвоприношення священній тварині (чаша з молоком) [15].

До числа святих належать також і цілі населені пункти, які, як засвідчують археологічні дані, були свого часу великими культурно-економічними та культовими центрами: Бакота, Комарів. Бакота (на території сучасного Національного природного парку "Подільські Товтри", вздовж берегів Дністра) була свого часу адміністративним центром Пониззя Галицько-Волинського князівства. Археолог Катерина Мельник-Антонович ще наприкінці XIX ст. зробила припущення про існування тут високорозвинутого язичницького центру. Розкопки 1961-1981 рр. підтвердили це. Дослідження біля с. Комарів Кельменецького р-ну Чернівецької обл. дають можливість припускати що в цьому місці також знаходився великий культовий комплекс, типологічно близький до комплексу Бакоти [1].

Обсяг статті не дозволяє приділити більше уваги кожній зі святих, тому відзначимо, що святині для рідновір'я – не тільки місця паломництва, проведення обрядів та ритуалів, підтвердження давності традицій, але й свого роду робота – підтримка їх в належному стані (особливо маловідомих і малопопулярних серед туристів); проведення досліджень – археологічних, лінгвістичних, етнографічних; розробка теологічних концепцій. Беручи до уваги той факт, що більшість лідерів та ідейних натхненників рідновірського руху в Україні – представники творчої та наукової інтелігенції, така праця сприяє примноженню та популяризації знань про минуле України, її історію, духовну та матеріальну культуру. Разом з тим, романтизація історичного минулого, надмірна ідеологічна заангажованість радше заплутують наші знання про дохристиянське минуле, аніж розставляють крапки над "і". Також досить гостро стоїть питання "права власності" на ту чи іншу святиню. Йдеться не тільки про складність взаємостосунків всередині руху, а й про ставлення суспільства і державних органів влади до побажань і вимог представників сучасних язичницьких організацій на ту чи іншу територію, пам'ятку архітектури та культури.

1. Андрущак С. Доісторичний пам'ятник на Кельменечині // Доба. Громадсько-політичний тижневик. – № 85(359). – 11 листопада 2003. – <http://svit.in.ua/sva/> (дата звернення: 29.08.2009); Винокур І., Телегін Д. Археологія України. – К., 1994. – 318 с.; Ідзьо В. Зародження, становлення та кристалізація християнства на території Подністров'я / Сайт Національного природного парку "Подільські Товтри". – <http://tovtry.km.ua/> (дата звернення: 18.02.2009). 2. Бандрівський М. Перунові сокири // Сварог. – № 19-20. – 2006. – С. 20-21; До правдивих святих // Сварог. – № 13-14. – 2003. – С. 7; Збережемо унікальні духовні центри індоєвропейської цивілізації // Сварог. – № 17-18. – 2005. – С. 11; Лозко Г. Трипільська культура // Сварог. – № 15-16. – 2004. – С. 33-35; Лозко Г. Храм Миробоба в Буші // Сварог. – № 19-20. – С. 30-33; Ратибор. Волхвиня Зореслава відвідала священний Хортич // Сварог. – № 15-16. – 2004. – С. 19; Шапошник В. Розрита могила // Сварог. – Вип. 6. – 1997. – С. 27-31. 3. Беднарчик Т. "Малі" рідновіри: ідеї і долі // Людина і світ. – 2004. – № 10. – С. 31-37; його ж: Віровчення Святої Української Віри М. Шкавритка // Українське релігієзнавство. – 2004. – № 30. – С. 84-95; його ж: Український рідновірський рух у діаспорі XX століття. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філос. н.: 09.00.05. – К., 2007. – 19 с.; Гуцуняк О. Європейські "нові праві". "Метаполітика" через "деміургію" // Людина і політика. – 2001. – № 6. – С. 64-74; його ж: Неоязичництво другої половини XX сторіччя як парадигма свідомості суб'єкта цивілізаційно-культурного процесу // Людина і політика. – 2000. – № 3. – С. 64-68; його ж: Неоязичництво як світоглядне явище (історико-філософський аналіз). Автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філос. н.: 09.00.05. – Львів, 2005. – 27 с.; Колодний А. Язичництво і неоязичництво // Релігійна панорама. – 2007. – № 3. – С. 72-78; його ж: РУНВіра (Рідна Українська Національна Віра). – К., 2002. – 64 с.; Хміль Т. Проблема духовності в етико-релігійному вченні Лева Силенка: Дис. канд. філос. наук: 09.00.11. – К., 2001. – 165 с. 4. Березяк В.В. Бушанський скальний рельєф. – <http://busha2.narod.ru/> (дата звернення: 4.04.2009). 5. Божко С. Почему исчезают курганы? // День. Ежедневная всеукраинская газета. – 27 июня 2008. – № 112. – С. 2; Болтрик Ю.В. Курганне будівництво скіфів у V-IV ст. до Н.Х. (за матеріалами юховальних комплексів Дніпро-Молочанського межиріч-

чя). Автореф. дис. канд. іст. н.: 07.00.04. – К., 2002. – 19 с.; Бордюжа А., Воробий І. Курганы древних тревожат... фермеры. 18 апреля 2009. "Подробности", телеканал "Интер", Запорожье. – <http://podrobnosti.ua/> (дата звернення: 15.07.2009); Бритюк А. История одного кургана // Музеї України. – 23 червня 2008. – http://www.museum_ukraine.org.ua/ (дата звернення: 19.07.2009); Винокур І., Телегін Д. Археологія України. – 318 с.; "Долина царей" на Днепропетровщине // Всеукраинская газета "Лица". – <http://www.the-persons.com.ua/> (дата звернення: 20.07.2009); Дремова Н. На земельные пай жителям автономии раздавали... курганы // Первая Крымская информационно-аналитическая газета. – № 225, 23-29 мая 2008. – <http://1k.com.ua/> (дата звернення: 19.07.2009); Киянський Д. И великие молчалиники курганы охраняют сон степных владык // Зеркало недели. – № 2(223). – 16-22 января 1999. – <http://www.zn.ua/> (дата звернення: 28.08.2009); Куренкова О. Древние курганы пустыли под плуг // Панорама. – 20-26 ноября. – Донецк, 2008. – С. 15; Палін С.В. Про пограбування скіфських курганів в районі Чортомлика // Археологія. – № 2 – К., 2003. – <http://www.iananu.kiev.ua/> (дата звернення: 10.03.2009); Семенов В. Древности Донбасса взяты под охрану. 13.01.2009. / Донецкий коммуникационный ресурс. – <http://www.dkr.com.ua/> (дата звернення: 10.03.2009). 6. Данилишин В. Знахідки археологів // Радянське Поділля. – 17 серпня 1986. – С. 3; Русанова І., Тимошук Б. Языческие святилища древних славян. – М., 2007. – 304 с.; Русанова І., Тимошук Б. Во времена Збручского идола // Вопросы истории. – 1990. – № 8. – С. 153-157. 7. Державний історико-культурний заповідник "Буша" / Вінницька туристична. Електронна версія книги "Україна туристична-2007". – <http://who-is-who.com.ua/> (дата звернення: 3.04.2009); Заповідник "Буша" / Вінницька обласна рада. – <http://www.vinrada.gov.ua/> (дата звернення: 8.04.2009). 8. Зализняк Л. Происхождение украинцев: между концепцией "общерусской истории" и "трипольской Араттой" // Зеркало недели. – 24-30 июня 2006. – № 24(603). – <http://www.zn.ua/> (дата звернення: 12.12.2008). 9. Запорозький Дуб – <http://o-polissia.narod.ru/> (дата звернення: 5.06.2009). 10. Збережемо унікальні духовні центри індоєвропейської цивілізації! // Сварог. – 2005. – № 17-18. – С. 11. 11. Звернення до Президента України, Верховної Ради та Уряду України про нагальну потребу відновлення історичної справедливості щодо рідної віри. 07.01.2006 р., м. Київ. – <http://novasich.org.ua/> (дата звернення: 25.12.2008). 12. Коло Владик Родового Вогнища Рідної Православної Віри. Відкриття духовного центру. 10.12.2008. – <http://alatyrg.org.ua/news/86/>. 13. Лозко Г. Берегиня: "Богиня чи русалка"? // Сварог. – 1997. – Вип. 6. – С. 17-20. 14. Лозко Г. Санскрит і українська мова. Замітки з порівняльного релігієзнавства // Сварог. – 1997. – Вип. 6. – С. 10-15. 15. Лозко Г. Храм Миробоба в Буші // Сварог. – 2006. – № 19-20. – С. 30-33; Пашник С. Святилище біля села Буша. – <http://svit.in.ua/sva/> (дата звернення: 18.04.2009); Скельний храм – міфічний і загадковий / Україна козацька. Українське Ревстрове Козацтво. Всеукраїнська громадська організація. – <http://kozatsvo.org.ua/> (дата звернення: 27.07.2009). 16. Найстаріше дерево України – 1350-річний дуб – росте на півночі Рівненщини. 26.07.2008 // Народний оглядач. – <http://www.artpress.org.ua/> (дата звернення: 5.06.2009). 17. Національний заповідник "Хортиця". – <http://seech/hortica.org.ua/>; Музейний простір України. Острів Хортиця – багатотомовий форпост на Дніпрі. – <http://prostir.museum/>; Заповідники, заказники, пам'ятники природи Запорожської області. – <http://www.zabor.zp.ua/> (дата звернення: 8.08.2009). 18. Обращение Форума Украинских Родноверов к Президенту Украины, Верховной Раде Украины, Правительству Украины. – <http://www.kurgan.kiev.ua/> (дата звернення: 25.12.2008). 19. Остров Хортиця снова преподнес сюрприз археологам. 20.08.2008. – stb.ua (дата звернення: 25.08.2008); Остапенко М. Культ "Світлого яйця" в пам'ятках доби бронзи на о. Хортиця. 11.09.2006 // Нова Січ. – <http://www.novasich.org.ua/> (дата звернення: 26.12.2008). 20. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2000 р. № 1275 "Про державний історико-культурний заповідник "Буша" у Вінницькій області". – <http://zakon1.rada.gov.ua/> (дата звернення: 15.11.2008); Державний історико-культурний заповідник "Буша" / Вінницька туристична. Електронна версія книги "Україна туристична-2007". – <http://who-is-who.com.ua/> (дата звернення: 3.04.2009); Заповідник "Буша" / Вінницька обласна рада. – <http://www.vinrada.gov.ua/> (дата звернення: 8.04.2009). 21. Речник рідновіра. Трипілья-Аратта. – <http://www.triptysa.kiev.ua/> (дата звернення: 26.08.2009). 22. Рівненський дуб / Ridna Vira – <http://pravo.iatp.org.ua/> (дата звернення: 5.06.2009). 23. Родове Вогнище Рідної Православної Віри – <http://alatyrg.org.ua/>. 24. Руське Православне Коло – <http://svit.in.ua/> (дата звернення: 7.06.2009). 25. Рыжакова С.И. Этническая религиозность в Литве // Исследования по прикладной и неотложной этнологии. – М., 2000. – Документ № 136. – 30 с. 26. Святиня – місце або предмет релігійного шанування – Шевченко В.М. Словник-довідник з релігієзнавства – К., 2004. – 557 с. 27. Смальченко Д. "Укрінформ". На Верхній Хортиці господаруватимуть юні козаки // Народний оглядач. – <http://www.artpress.org.ua/> (дата звернення: 7.06.2009). 28. Сторінка конфесії. Українська віра (українське язичництво) // Релігійна панорама – 2001. – № 8-9. – С. 99-105. 29. Тустань. Місто-фортеця. – <http://www.tustan.com.ua/>; Читайло О. Коли до руських князів приїжджали купці, варта казала їм "Ту стань". – <http://www.ukrhome.net/>. 30. Указ Президента України № 815/2008 "Про надання Державному історико-археологічному заповіднику "Кам'яна Могила" статусу національного". 10 вересня 2008 р. / Офіційне Інтернет-представництво Президента України. – <http://www.president.gov.ua/> (дата звернення: 25.09.2008). 31. Фаминцын А.С. Божество древних славян. – СПб., 1995. – 363 с. 32. Хмільовський О. Коло Свароже як основа державної ідеології // Сварог. – 2001. № 11-12. – С. 4-5. 33. Шапошник В. Розрита могила // Сварог. – 1997. – Вип. 6. – С. 27-31. 34. Шплов Ю. Пращури. Прадавня історія Русі – Вінниця, 2006. – Видання 6-те, доп. і перероб. – 167 с.